

ЛІТЕРАТУРА

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / [наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко]. – 2-ге вид., випр. – К.: Світич, 2008. – 430 с.
2. Бех І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості/ І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 9–22.
3. Боришевський М. Й. Моральні переконання та їх формування у дітей / М. Й. Боришевський. – К.: Рад. школа, 1979. – 48 с.
4. Запорожец А. В. Об эмоциях и их развитии у ребенка / А. В. Запорожец // Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста. – М.: Педагогика, 1986. – 216 с.
5. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук.-метод. посібник / [наук. ред. О. Л. Кононко]. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
6. Кононко О. «Я у світі»: нова світоглядна позиція / О. Кононко // Дошкільне виховання. – 2009. – № 1. – С. 5–9.
7. Кононко О. Особистісна орієнтація – пріоритет сьогодення / О. Кононко // Дошкільне виховання. – 2007. – № 5. – С. 3–7.
8. Поніманська Т. Виховання людяності / Т. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2008. – № 2. – С. 6–9.
9. Архангельський Л. М. Природа нравственных норм и диалектика их развития / Л. М. Архангельский // Вопросы философии. – 1978. – № 3. – С. 72–79.
10. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
11. Мухина В. С. Детская психология / В. С. Мухина. – М.: ООО Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 352 с.
12. Павлов И. П. Физиология высшей нервной деятельности / И. П. Павлов // Полное собр. соч.: в 6 т. – 2-е изд. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 3, кн. 2. – 345 с.
13. Словарь по этике / [ред. А. А. Гусейнов, И. С. Кон]. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
14. Титаренко Т. Влияние нравственных представлений дошкольников на поведение / Т. Титаренко // Дошкольное воспитание. – 1986. – №10. – С. 32–34.
15. Якобсон С. Г., Курбанов Р. А. Особенности моральных требований и оценок сверстников у дошкольников / С. Г. Якобсон, Р. А. Курбанов // Вопросы психологии. – 1983. – № 4. – С. 39–43.

УДК 37 (09)

Н. В. ПРИЙМАС

**ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ
УЛАСА САМЧУКА І СУЧАСНІСТЬ**

Досліджено виховні аспекти творчості У. Самчука, його педагогічні погляди і просвітницьку діяльність. Показано вплив української етнопедагогіки на творчість письменника. Розкрито основні положення його філософсько-педагогічної концепції. Обґрунтовано значення творчості У. Самчука для формування і розвитку особистості та духовності нації, її роль та місце у сучасному навчально-виховному процесі.

Ключові слова: особистість, етнопедагогіка, національна свідомість, виховний потенціал християнства, естетичне виховання.

Н. В. ПРИЙМАС

**ФИЛОСОФСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ
УЛАСА САМЧУКА И СОВРЕМЕННОСТЬ**

Исследованы воспитательные аспекты творчества У. Самчука, его педагогические взгляды и просветительская деятельность. Показано влияние украинской этнопедагогике на творчество писателя. Раскрыты основные положения его философско-педагогической концепции. Обосновано

значение творчества У. Самчука для формирования и развития личности и духовности нации, её роль и место в современном учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: *личность, этнопедагогика, национальное сознание, воспитательный потенциал христианства, эстетическое воспитание.*

N. V. PRYIMAS

ULAS SAMCHUK'S PHILOSOPHICAL PEDAGOGICAL CONCEPTION AND UP-TO-DATE

Are investigated a comprehensive description of Ulas Samchuk's work educational aspects, his pedagogical views and enlightenment activity. Influence of Ukrainian ethnopedagogics on Ulas Samchuk's works has been investigated. Principal thesis of his philosophical pedagogical conception has been revealed. The significance of Ulas Samchuk's works for personality formation and development, nation spirituality, its role and place in up-to-date educational process has been proved.

Key words: *person, ethnopedagogics, national consciousness, educational potential of Christianity, aesthetic education.*

Серед видатних українських культурно-освітніх та громадсько-політичних діячів, незаслужено забутих упродовж тривалого часу на Батьківщині, виділяється Улас Самчук (1905–1987). Він більш відомий як великий український письменник, перу котрого належать твори, що пройняті ідеєю самостійності й незалежності української держави. У. Самчук чи не найповніше з усіх вітчизняних письменників відобразив у своїй творчості трагічну долю українського народу в ХХ ст. Його ім'я повернулося в Україну лише разом із її державною незалежністю, а з перевезенням у 1993 р. з Канади в Україну архіву письменника з'явилася широка джерельна база для вивчення громадсько-політичних і педагогічних поглядів У. Самчука.

Працюючи в різних ділянках культурного життя, У. Самчук велику увагу приділяв просвітницькій роботі, пошуку ефективних засобів виховного впливу на молодь. Він постійно виявляв зацікавленість питаннями освіти і виховання. Його твори сприяють вихованню цілісної особистості, формуванню характеру, волі, загальнолюдських та національних ідеалів. У творах прозаїка звучать цінні думки з питань освіти і виховання, які є особливо актуальними сьогодні.

Творчість У. Самчука – це багатий матеріал для виховання і духовного збагачення кожної людини. У літературній спадщині письменника вельми вагомою є думка, що звучала у його виступі на з'їзді Мистецького Українського Руху (МУР) в Німеччині у 1946 р.: «Важливо, щоб наша література ... брала участь у будованні суспільства творенням кращих шляхетних душ. Література наша багато зробить для України» [17, с. 97].

Перші спроби дослідження творів У. Самчука з'явилися у 30-х рр. минулого століття. Його високохудожній доробок постійно перебуває у центрі уваги дослідників у діаспорі. Оглядові статті та аналітичні матеріали у післявоєнний період опублікували А. Власенко-Бойцун [1], В. Державін [5], Г. Костюк [8], І. Кошелівець [9], Б. Кравців [10], О. Лятуринська [11], О. Гарнавський [16] та ін. В Україні тільки на початку 90-х років з'явилися статті учених, які намагалися збагнути естетично-виховний феномен творчості У. Самчука, заглибитися у його художній світ, проаналізувати виховні аспекти літературної спадщини. Першими самчукознавцями є М. Герц [2], М. Гон [3], Р. Гром'як [4], А. Жив'юк [6], М. Жулинський [7], С. Пінчук [12], Г. Чернихівський [18] та ін. Захищено ряд кандидатських дисертацій (С. Бородіца, І. Бурлакова, Г. Горох, В. Кизилова, Ю. Мариненко, О. Пастушенко, Н. Плетенчук, О. Пасічник, А. Жив'юк). 2007 р. І. Руснак захистила докторську дисертацію «Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука».

Знайомство з життям і творчістю У. Самчука має відбуватися на такому рівні, який дасть можливість зрозуміти і усвідомити, чому письменника називають українським Гомером ХХ ст., літописцем українського простору, новим українським пророком, ідейним наставником нового покоління української нації, Великим Учителем свого народу.

Поставивши за мету дослідити просвітницьку діяльність У. Самчука, виявити провідні ідеї його філософсько-педагогічної концепції, узагальнити та обґрунтувати їх роль та значення для сучасної системи національного виховання, з'ясовано наступне.

Дослідження життєвого шляху У. Самчука свідчить про його активну співпрацю з «Просвітою» (став її членом 29 серпня 1923 р.). Він брав найактивнішу участь у діяльності товариства, зокрема, сприяв заснуванню його філій у селах та створенню аматорських гуртків при них, виступав з рефератами перед селянами. З середини 30-х років, будучи представником проводу ОУН, часто відвідував Закарпаття, де члени «Просвіти» створили мережу читалень. Він проводив пропагандистську роботу з українізації, спілкувався з вчителями та молоддю.

У. Самчук відіграв велику роль у відродженні та діяльності «Просвіти» на Волині у роки Другої світової війни. Організаційно-ідеологічним органом у щодо цього можна назвати газету «Волинь». Однією з головних справ Української Ради Довір'я на Волині, до якої входив У. Самчук, були шкільні питання, зокрема впорядкування програм, навчання у школах. З безліччю питань освіти та шкільництва люди зверталися до У. Самчука особисто. Відповіддю на закриття шкіл на Волині у листопаді 1941 р. стали дві передовиці У. Самчука «Наше село» і «Наша школа», в яких він відстоював думку про необхідність розвитку освіти та школи. Будучи членом ради окружної «Просвіти» в Рівному, У. Самчук сприяв налагодженню зв'язків між «Просвітою» та іншими громадськими інституціями.

Розгляд питання У. Самчук і «Просвіта» дає можливість зрозуміти, який вплив мала ця українська національна інституція на формування поглядів і переконань цього письменника та громадського-політичного діяча. Аналізуючи його співробітництво з товариством, можемо сказати, що Улас Олексійович, будучи справжнім українським інтелігентом, виплеканим на ідеях «Просвіти», у важкі часи стояв на захисті товариства, всіма силами сприяв його розвитку.

Важливе значення для педагогічної науки має філософсько-педагогічна концепція У. Самчука, основні ідеї якої з'ясовано завдяки дослідженню проблеми взаємозв'язку національного виховання та мети життєдіяльності, свободи й відповідальності особистості, патріотичного виховання та розвитку національної самосвідомості, засад української етнопедагогіки в творчості письменника тощо.

Розкриваючи проблему взаємозв'язку особистості та суспільства, яка включає становище людини у суспільстві, цінність свободи, потребу і необхідність вільного вибору своєї долі, У. Самчук створив образ молодого української людини, котра прагне знайти місце України на світовій арені і відкрити їй шляхи національного, культурного і духовного становлення.

Крізь усю творчість У. Самчука проходить проблема людини та її буття, формування особистості людини-громадянина, корисної для себе, людей і суспільства загалом, здатної повноцінно взаємодіяти з суспільством, реалізовувати свої плани і цілі, свідомо нести відповідальність за наслідки власних дій. Розглядаючи проблему формування та становлення особистості, У. Самчук обґрунтовує мету життєдіяльності – це служіння своєму народові, його державі, рідній землі.

Позиція У. Самчука щодо становлення особистості ґрунтується на теорії ідеальної особистості. Створений ним образ – це образ гармонійної особистості з притаманним їй почуттям власної гідності, віри у себе та успіх справи, зі стійкими переконаннями та життєвими цінностями.

Проблема особистості, яку містить творча спадщина прозаїка, є актуальною для сучасної педагогіки, оскільки у своїй суті містить формування позитивної Я-концепції, що є одним із завдань особистісно орієнтованого підходу у процесі становлення нової генерації молоді.

Однією з проблем, на яких акцентує свою увагу У. Самчук, є свобода особистості як одне з питань взаємозв'язку особистості і суспільства. Аналізуючи підхід У. Самчука до проблеми людської гідності, простежуємо паралель між теорією І. Огієнка про «обоження людини» і возвеличенням її як образу Творця у романах письменника. Проблема свідомого і вільного вибору особистістю свого місця в житті, лінії поведінки, яка звучить у творчості У. Самчука, породжує іншу проблему – відповідальність особистості. Письменник наголошує, що свобода й відповідальність особистості – це те, що необхідне людині для збереження її людської гідності, самоствердження і самовираження, існування її як повноцінної особистості корисної собі і суспільству.

У формуванні ідеалу, до якого прагнув У. Самчук, важливого значення він надавав європейській цивілізації. Основою його ідеології була настанова на ділову людину, мета життя якої – послідовна організація боротьби і праці. У центрі творчості стоїть ідеал сильної української людини, повноцінної, глибокомислячої і діяльної, котра знаходила в собі силу боротися проти ворогів свого народу.

Питання українознавства, вітчизняної етнопедагогіки займають одне з найважливіших місць у творчості У. Самчука. В ній відображені погляди письменника, які відповідають основним напрямкам і змісту народознавчої роботи: це, зокрема, національна самосвідомість, патріотизм, рідна мова, історія, національна та народна символіка та ін. В творах У. Самчука втілено національні та загальнолюдські духовні цінності, розкрито систему основних компонентів духовного світу особистості, що формується в процесі реалізації національного виховання: національна психологія, національний характер, спосіб мислення, етика і мораль, правосвідомість, філософія, світогляд, ідеологія. Українська проблематика, вирішення болючих проблем українського менталітету, пробудження національної свідомості та відродження народу є центральною лінією творів письменника.

Питання національної самосвідомості У. Самчук розкриває всебічно, філософський аспект його поглядів при цьому пов'язаний із проблемою формування ціннісних орієнтацій. Процес національного самоусвідомлення У. Самчук пов'язує з історичними подіями, розкриваючи причини змін у свідомості народу, водночас накреслюючи шляхи національного визволення і незалежності України.

Український патріотизм зображений у творчості У. Самчука як провідна риса особистості. Важливим є присутність у творах образів видатних українців, особливо Т. Шевченка. Конкретно-історичний зміст концентрує у собі державна символіка. Щодо рідної мови, письменник підкреслює її культуротворчу, духовнотворчу, державотворчу роль. Висвітлюючи проблему рідної мови у контексті історії українського народу, його культури, розвитку його ідей письменник наголошує: «що вашим обов'язком є знати мову республіки, якої ви є громадянином!» [14, с. 313].

Важливе значення для формування національної самосвідомості має зображення У. Самчуком української національної історії, висвітлення ним історіософських, національних та державотворчих проблем. У своїх творах він показав український народ у найважчі періоди історичних випробувань, створивши художню панораму, що охоплює майже всі вікопомні події ХХ ст.

Твори У. Самчука, в яких висвітлюються взаємини українських політичних партій, роздуми про шляхи консолідації нації, особливості реалізації ідеалу соборності, взаємини України з народами Європи, свідчать про відповідність поглядів письменника актуальним проблемам сьогодення.

Звертаючись до теми краєзнавства у творах У. Самчука, відзначаємо ідеї вірності та відданості природі батьківського краю, любов до Вітчизни, яку породжує її природа. Виховання любові до природи опирається в письменника на педагогіку народного календаря. Він показує органічну єдність людини і природи, наголошуючи, що рідна природа є одним з першоджерел формування патріотичних почуттів.

Аналізуючи етнографічно-побутовий план творів, наголошуємо, що у них ми бачимо мистецьке вираження духовної генеалогії, національної ідеології та філософії українського народу. Розглядаючи духовний ідеал українського народу, У. Самчук показує його прямий зв'язок із народними традиціями, звичаями та обрядами. Відтворюючи традиційне народне світобачення, письменник наголошує, що право на землю, працю на ній, вільне господарювання утверджує народна правосвідомість, яку сьогодні відроджує національна система виховання. Земля в У. Самчука виступає оберегом екзистенції української праці. Право трудової людини на власність землі він поєднує з відповідальністю за неї, що є обов'язком особистим, родовим і національним.

Як основа культури народу та нації виступає в У. Самчука родинно-побутова культура. Уславлюючи значення роду, родоводу, він утверджує думку, що сім'я є першоджерелом формування патріотизму. На вершини величності і святості підносить письменник образ матері. Разом з тим він звертається до проблеми взаємозв'язку родини і нації.

Творчість У. Самчука, в якій розкрито сутність основних складових української етнопедагогіки, має важливе значення для процесу відродження національної системи виховання. Це багате джерело родинознавства, народознавства, вивчення якого сприятиме глибокому і всебічному пізнанню та засвоєнню національної культури взагалі і звичаєвої спадщини українських сімейств зокрема.

В час відновлення української національної духовності необхідно звернути увагу на виховання молоді на принципах християнської моралі. Актуальними є релігійні аспекти творчості У. Самчука. Погляди письменника на проблему виховного ідеалу співзвучні з ідеями Г. Ващенка, зокрема: християнська мораль як основа родини і здорового суспільства; роль релігійного виховання і церкви в утвердженні моральних законів, виховна сила церкви у формуванні християнського, національно-патріотичного та гуманістичного світогляду.

Розглядаючи церкву як фактор культурного розвитку суспільства, нації, невід'ємний складник життя окремої людини, У. Самчук висловлює свої погляди на роль церкви у вихованні особистості, формуванні її світогляду. Погляди письменника на релігійну віру як етнопсихологічну рису українців співзвучні з думками М. Костомарова, та І. Огієнка, думки щодо родинного релігійного виховання відповідають поглядам С. Русової, і М. Стельмаховича. Самчукові романи підтверджують, що християнська віра, будучи глибоко укоріненою в побут і характер української родини, дає відчуття постійного зв'язку з Вищою Силою.

Важливе значення має присутність Святого Письма в контексті творів У. Самчука. Їх зміст сприяє усвідомленню того, що Біблія – це незаперечний авторитет і керівництво до дій, основа християнської моралі, на засадах якої можна виховати справжніх людей, котрих потребує суспільство. В твори неодноразово введено рядки зі Святого Письма, що майстерно доповнюють мовну поліфонію текстів, роздуми автора про біблійні заповіді, які є основою християнського виховання, біблійні сюжети, притчі, символи. В творах письменника присутній образ Богородиці.

Присутність Біблії у контексті творчості У. Самчука показує також один із лейтмотивів творів: Людина – Образ і Подоба Божа, що відповідає поглядам Я. А. Коменського, Г. Сковороди, Г. Ващенка, І. Огієнка.

У творчості У. Самчука розкрито потужний психолого-емоційний вплив на свідомість людини церковної архітектури, релігійних реліквій та атрибутики, церковної служби з окремими її елементами, що є необхідним джерелом формування духовності особистості. Символічне зображення храмів у відповідних місцях творів показує, як вражають вони своєю величчю, святістю, духовністю, мистецькою довершеністю.

Висвітлення виховного, духовного та гуманістичного потенціалу християнства у творчості У. Самчука свідчить, що його погляди відповідають поглядам на методологію педагогіки тих учених, які відстоюють свої ідеї, заглиблюючись в основи християнства.

Зміст творів письменника містить цінний матеріал, що відповідає тим критеріям виховання, в процесі якого формується естетична свідомість і поведінка; окремі змістові одиниці текстового матеріалу дають безліч різноманітних естетичних знань, відомості з історії культури і мистецтва, знання про естетичні цінності в творах мистецтва і навколишній дійсності.

Розглядаючи мистецтво як одну з найважливіших складових культури суспільства, в усій різноманітності його видів і проявів, У. Самчук показує, що воно є тим елементом життя, який служить всім державам підносити свій престиж у світі, говорить про місце українського мистецтва у світовому.

Важливим є значення творів У. Самчука для формування естетичного процесу сприйняття природи, розкриття її естетичної цінності, розвитку емоційного реагування на неї. Помітна спільність поглядів У. Самчука та І. Огієнка: природа – це годувальниця, материнське лоно, основа фізичного і духовного буття людини і нації. Чарівні пейзажі, змальовані на сторінках романів письменника, свідчать про його закоханість у красу рідної землі. Читач проймається авторською ідеєю любові до природи, отримуючи естетичне задоволення, насолоджується красою її явищ і образними виразами, використаними для їх характеристики.

Самчукова творчість розширює естетичні знання, розкриває різноманітні грані формування та вияву естетичних почуттів, сприяє вихованню любові до прекрасного, вироблення вміння давати естетичну оцінку.

Актуальною для сьогодення є тема освітньо-виховного значення книг, що звучить в творах У. Самчука, а також ті аспекти його творчості, які розкривають значення освіти, прагнення до знань, роль та вплив книг, освітніх закладів. На особливу увагу заслуговує тема вчительства й образ вчителя у творчості прозаїка. Погляди У. Самчука, які відображають його зацікавленість питанням освіти, свідчать, що саме освіті він відводив основну роль у формуванні особистості, наголошуючи на значенні освіти для розвитку держави, утвердження нації. Через зміст творів письменника проходить думка, яка звучала у його передовиці у газеті «Волинь» у 1941 р.: «...без освіти, без знання, без відповідного виховання людина не може бути повновартісною» [15, с. 1].

Аналіз проблем сьогодення підтверджує, що виховні аспекти творчості У. Самчука, його погляди на освіту та виховання є для вітчизняної педагогіки актуальними. З огляду на те, що сила літературного слова мислення дає широкі можливості для виховання і розвитку особистості, значення його творів, важко переоцінити.

Зважаючи на те, що творчість одного з найбільших і найталановитіших прозаїків України ХХ ст. У. Самчука – це невичерпний матеріал, насичений даними з краєзнавства, народознавства, історії, культури нашого народу тощо актуальним є ґрунтовне вивчення просвітницької діяльності та педагогічних поглядів письменника, виховних аспектів його творчості та їх значення для сучасної системи національного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко-Бойцун А. Улас Самчук – літописець / А. Власенко-Бойцун // Українські назви у ЗСА та інші праці з назвознавства й історично-літературного дослідження. – Бісмарк-Грилі, 1977. – С. 113–126.
2. Герц М. Улас Самчук на Закарпатті (суспільно-політична та культурно-освітня діяльність періоду 1933–1939 рр.) / М. Герц. – Тернопіль, 1997. – 36 с.
3. Гон М. Літературна критика Уласа Самчука в інтер'єрі епохи / М. Гон // Роздуми про літературу.: зб. літ.-крит. статей / У. Самчук; [упоряд., прим., післямова М. Я. Гона]. – Рівне, 2005. – С. 85–102.
4. Гром'як Р. Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука / Р. Гром'як // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер.: Літературознавство. – Тернопіль, 2000. – Вип. 6. – С. 6–15.
5. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947) / В. Державин. – Мюнхен, 1948. – 11 с.
6. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука: монографія / А. Жив'юк. – Рівне: Ліста-М, 2004. – 184 с.
7. Жулинський М. «Я був повний Україною...» / М. Жулинський // Літературна Україна. – 1995. – 30 березня. – С. 3.
8. Костюк Г. З літопису літературного життя в діаспорі: відбитка з журналу «Сучасність» ЧЧ. 9–10 (129–130) / Г. Костюк. – Мюнхен: 1971. – 48 с.
9. Кошелівець І. У дзеркалі українського хутора / І. Кошелівець // Українські вісті. – 1948. – № 16. – С. 12.
10. Кравців Б. Самчук Улас / Кравців Богдан (Б.К.) // Енциклопедія Українознавства: словникова частина. – Париж; Нью-Йорк, 1973. – Т. 7. – С. 2704.
11. Лятуринська О. У. Самчук / О. Лятуринська // О. Лятуринська. Зібрані твори. – Торонто, 1983. – С. 573–577.
12. Пінчук С. Улас Самчук (1905–1987) / С. Пінчук // Народна трибуна. – 1991. – 26 червня.
13. Приймак Н. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Уласа Самчука (1905–1987 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Приймак Наталія Володимирівна. – Тернопіль, 2008. – 278 с.
14. Самчук У. Втеча від себе / У. Самчук. – Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1982. – 430 с.
15. Самчук У. Наша школа / У. Самчук // Волинь. – 1941. – 4 грудня.
16. Тарнавський О. Традиція Кожом'яки (Дещо про органічні джерела й паралелі в творчості Уласа Самчука) / О. Тарнавський // Слово. – Нью-Йорк, 1962. – Зб. 1. – С. 332–341.
17. Хроніка. З'їзд МУРу в Ашаффенбурзі // Мистецький український рух. – Мюнхен; Карльсфельд, 1946. – Зб. 1. – С. 97–109.
18. Чернихівський Г. Кременецькими шляхами Уласа Самчука / Г. Чернихівський // Крем'яничина. Історичне та літературне краєзнавство: матеріали на допомогу педагогам і студентам педколеджу, учням серед. спец. навч. закладів та загальноосвітніх шкіл. – Кременець, 1992. – С. 68–72.